

БІЛІМ БЕРУГЕ КІРІСПЕ

Жеке жетістіктер: негізгі
психологиялық теориялар

Кітап: Білім беруге кіріспе

Дәріс: Жеке жетістіктер: негізгі психологиялық теориялар

Жеке адамға деген қызығушылық психологиялық зерттеулерге алып келді, себебі, психология білуден, түсінуден, есте сақтаудан және мәселені шешуден тұратын жеке адам танымымен тығыз байланысты. Ол сондай-ақ, адам мінез-құлқы, мотивация, жетістік, тұлға және өзін-өзі бағалау мәселелерімен тығыз байланысты. Бұл жайында бізге жеткен негізгі мұралар мыналар:

- он жетінші және он сегізінші ғасыр философтарының адамның түсінігі туралы рационалистік және эмпирикалық пікірталастары
- интроспекция және функционализм жайлы ертеректегі психологиялық зерттеу тәсілдемелері
- оқытудың сыртқы тітіркендіргішіне ерекше көңіл бөлетін бихевиористік оқыту теориясы
- мидың «тұтастыққа» талпынуына негізделген қабылдау (перцепция) принциптері бастау алатын гештальт теориясы
- жеке тұлға теориялары: психоаналитикалық, психометрикалық және гуманистік көзқарастар
- мотивация теориясы: инстинкт, қалау/қажеттілік және танымдық көзқарастар
- шығармашылық және зият теориясы: IQ-тестілеудің ықпалы мен қарама-қайшылықтары
- танымдық даму теориясы: Пиаженің адамның дамуы мен оқытуды жетілумен байланыстыра түсіндіруі
- танымдық психология: сызба және ұғымдар, ақпаратты өңдеу теориясы – зейін, қабылдау және жад үдерістері.

Философияның ықпалы

Француз философы Декарттың он жетінші ғасырда негізін қалаған материя-сана дуализмі әлі де материалдыққа мүлде жатпайтын ақыл-оймен қатар өмір сүретін механикалық, материалдық материяны түсіндірудің ең басты тәсілі болып қала беруде.

Сол сияқты, адам ойы мен тәжірибесінен тыс білім бар ма деген он жетінші және он сегізінші ғасырда қойылған мәселелер бүгінгі күні әлі де шешімін тапқан жоқ. Декарт сияқты рационалистер де тәжірибеден тыс білім, мысалы, Құдай туралы немесе «үшбұрыш» сияқты абстрактылы идеялар бар деп есептеді. Олардан ерекшелігі, эмпиристер білім тәжірибеге негізделеді деп ойлайды. Осылайша, он жетінші ғасырдың соңында өмір сүрген ағылшын философы Локк, дүниеге келген баланың санасы ақ қағаздай таза болады, жүре келе онда білім мен тәжірибе орын алады деп санады. Сондықтан, ол адамға мақтап, жазалау арқылы білім беріп, бақылауда ұстау керек деп, жеке білім беруді жақтады. Он сегізінші ғасырда өмір сүрген швейцариялық романтизм өкілі Руссоның одан айырмашылығы - жақсы мен жаман жайлы көзқараспен қатар, дарын мен кемеңгерлік те іштен, туа бітеді деп жазды. Оған сүйенсек, балаға емін-еркін, қысылмай, өз шамасына қарай білім алатын орта қажет. Мұндай идеяларды бір ғасырдан кейін пайда болған Монтессори бастаған білім берудің прогрессивті қозғалысынан да байқаймыз.

Бұдан шығатын қорытынды, ақыл-ойдың қалай қызмет атқаратыны жайлы әр түрлі көзқарастар түрліше түсініктеме береді. Эмпиристер ақыл-ойды - зейін, түйсік, қабылдау және жад үдерістері әр жана стимулға (тәжірибе) ақпаратты өңдеуде қолданатын құрылғы ретінде қабылдайды. Ал, рационалистер мен кейінірек пайда болған ойшылдар тобы – нативистер кейбір идеялар туа пайда болатыны сияқты, ақыл-ой да концепцияларды дамыту және тілді игеру сынды қасиеттерімен бірге алдын-ала бағдарламаланып қояды деп есептейді.

Он сегізінші ғасыр философы Иммануил Кант жиырмасыншы ғасырға дейінгі танымдық ойлау бағытының ішіндегі ең беделді тұлға. Рационалистер ретінде танылған оған идеялар мен әсерлер арасын ашып көрсетіп, концептінің қалыптасуын бірінші болып түсіндірген британдық эмпирист Дэвид Юмның еңбектері қатты әсер етті. Канттың пікірінше, менталды түсінік/репрезентация қалыптасуы үшін концепт мен сезім керек. Басқаша айтсақ, бізге пайымдау жасауға көмектесетін ақпаратқа қол жеткізумен қатар, әр нәрсенің аражігін айыра білуіміз де қажет (Brook, 2001: 427). Репрезентационизмге сүйенсек, ой – физикалық нысандар мен басымыздан кешетін абстрактылы идеяларды және санамыздағы ішкі менталдық құрылымдарды байланыстыратын құрал.

1970 жылы Фодор осыған ұқсас теория жасап шығарды (1975). Фодор біздің ойлап, пайымдауымызға көмектесетін менталдық тіл – ойлау тілін қолдады. Кант, сана – түрлі зерттеулерге түрткі болатын функциялар жүйесі деп есептеген жаңа дәуірдің алғашқы теоретигі.

Бихевиористік теория

Адамның өзін-өзі бақылауымен тығыз байланысты болғандықтан, интроспекцияны аса сенімді әдіс

Кітап: Білім беруге кіріспе

Дәріс: Жеке жетістіктер: негізгі психологиялық теориялар

деуге болмайды, қалай болғанда да, ерте кездегі психологтардың пәннің дамуына қосқан үлесін жоққа шығара алмаймыз. Мінез-құлықты бақылай отырып зерттеу тәсілдемелері жиырмасыншы ғасырдың басында орыс психологы Павловтың (1927), АҚШ психологы Торндайктың (1911) еңбектері арқылы басқаларға таныла бастады. Павлов сыртқы тітіркендіргіштерді (метроном) тамақпен байланыстыра отырып, иттерді сілекей бөлуге үйретсе, Торндайк мысықтардың сыртта тұрған тағамына қол жеткізу үшін тордан қанша уақытта босап шыға алатынын тексеріп көрді. Бұл бихевиористік психология мектебін ары қарай АҚШ-тың екі психологы Уотсон (1913) мен Скиннер (1957) дамытып, тітіркендіргіш-жауап, шарттық-бекіту теорияларын ашты. Уотсон өзінің балаға нені болса да үйрете алатынын мәлімдеді. Бұл психологтар қолдағы жауаптарға берілетін жаңа сигналдарға қол жеткізуге көмектесетін классикалық шарттық ассоциацияларды неемсе оқытуды қалыптастыруға көмектесетінін түсінді.

Білім беру ортасында мадақтау мен жазалау әдістері таңдап алынған жағдайда, оперантты шарттық жайлы сөз болып отырғандығын білеміз. Ол классикалық шарттыққа ұқсамайды, себебі, мұнда шартсыз тітіркендіргіштің қажеті жоқ. Мұғалім балалардан оқытуды жеңілдететін мінез-құлықты көрсетуін талап ете отырып, оны бекітеді.

Гештальт психология

Бихевиоризмге балама көзқарас ретінде пайда болған гештальт психологияны бихевиоризммен бір уақытта Германияда Вертхаймер (1923), Коффка (1935) және Колер (1940) дамытты. Олар сенсорлық эксперименттерін эксперименттің жеке сегменттері ретінде қабылдағаны үшін бихевиоризм мен ассоцианизмді жек көрді. Гештальт психологтар жануарлар мен адамдар заттарды бір бүтін ретінде, олардың ең қарапайым, тұтас күйінде, ал бүтінді оның бөлшегінің қосындысынан көп деп қабылдайды. Олардың перцептуалдық эксперименті адамдардың қабылдап алған ақпаратты қайта құратынын (мысалы, фоннан қандай да бір суретті алу (пішін қағидасы), жақын қашықтықтағы заттарды топтастыру (жақындық/проксималдыққағидасы) арқылы немесе мысалы, бір қабырғасы берілмеген үшбұрыш сияқты сызықтары жетпейтін пішіндерді толықтыру арқылы бір бүтін құрастыра (біріктіру қағидасы) алатынын көрсетті (Hayes, 2010).

Тұлға теориясы

Тұлғаға қатысты көптеген тәсілдемелер бар; біз солардың ішінде негізгі үш теория - психоаналитикалық, психометрикалық және гуманистік көзқарастар жайлы айтатын боламыз. Грек дәрігері Галеннің биологиялық сұйықтық немесе гумордың көмегімен тұлғааралық ерекшеліктерді түсіндіруінен осы саладағы көзқарастардың бір-біріне ұқсамайтынын байқауға болады. Гален мынандай анықтама береді:

- меланхолик – күйреуік, күдікшіл, жабырқау – қара өт
- сангвиник – оптимист, көпшіл, көңілді – қан
- флегматик – салқынқанды, ұстамды, сылбыр – қақырық
- холерик – белсенді, күйгелек, менмен – сары өт (Child, 2007).

Биологиялық сұйықтыққа қатысты ассоциацияларды ойлап табу біз үшін қиын болғандықтан, біз осыған дейін қолданылып келген тұлға сипаттарын пайдаланатын боламыз. Баклер мен Кастл (2014) Галеннің кездейсоқ жасаған тұлға түрлерін Рудольф Штайнер (2008) оқушылардың қажеттіліктерін ажыратып көрсету үшін тиімді қолдана алды деп ойлайды.

Психоаналитикалық теория

Ақпаратты кездейсоқ өңдеу жайлы идеяларына байланысты Фрейдтің (1901) психоаналитикалық теориясы психологиялық зерттеулерге әсер етті. Фрейд ертеректегі танымдық психологтардың тұлғаны бір ғана ерік басқарады деген көзқарасымен келіспеді, керісінше, мінез-құлықтың қалыптасуына күрделі ішкі жүйелер әсер етеді деп ойлады. Ол тұлғаның дамуы психожыныстық дамуға байланысты деген пікір білдіреді.

Тұлғаның дамуын психоаналитикалық тұрғыдан түсіндіруді идиографиялық тәсілдеме деп атайды, өйткені, ол жеке адам ерекшеліктерінің тұлғаның мінез-құлқының қалыптасуына қалай әсер ететінін зерттейді.

Кітап: Білім беруге кіріспе

Дәріс: Жеке жетістіктер: негізгі психологиялық теориялар

Терминдер

Ассоцианизм - екі немесе одан да көп психикалық құрылымдарда туындаған психологиядағы байланыс.
Интроспекция - өз психикасын басқаратын заңдылықтарды ашу барысындағы, бақылау.

Сұрақтар

1. Жеке тұлға жетістігін зерттеуге философияның ықпалы қандай?
2. Бихевиористік теорияның сипаттары қандай?
3. Гештальт психология, Тұлға теориясы, Психоаналитикалық теориялар тұлғаның жеке жетістіктерін қалай зерделейді?